

AZ APOLITIKUSSÁG MÍTOSZA ÉS A DEMOKRATIKUS AKTIVITÁS

Tóth Fruzsina Rozina

(ELTE ÁJK, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék)

Kiss Valéria

(ELTE ÁJK, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék)

*A tanulmány beérkezett: 2024. január 5., opponálás: 2024. január 17. – 2024. február 7.,
véglegesítés: 2024. május 8.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban új megközelítésben vizsgáljuk a magyar társadalom közügyekhez való viszonyát, civil-politikai cselekvését. Ennek a megközelítésnek két eleme van. Elméleti szempontból amellett érvelünk, hogy az alapvetően nyugati társadalmakban megfogalmazott elméleti keretekben a politikai cselekvés értelmezése az adott társadalmak mintázatain alapul. Álláspontunk szerint ez az elméleti keret nem vesz figyelembe a politikai cselekvésre jelentős hatást gyakorló, sajátos kelet-közép-európai tényezőket, így a magyar történelmi múlt és a jelen politikai rendszer hatásait. Ezért korlátozottan alkalmas arra, hogy az egyén politikai-civil viselkedésének, közügyek gyakorlásában való részvételének minden olyan dimenzióját magába foglalja, amelyek kifejezetten Magyarországon relevánsak lennének. Módszertani szempontból pedig kvalitatív módon – narratív interjú technikával – vizsgáljuk a kérdést. Ez a kettős szempontváltás közelebb vihet minket annak megértéséhez, hogy a magyarok hogyan viszonyulnak a közügyeikhez. A tanulmányban bemutatott empirikus elemzés legfontosabb következtetése, hogy a látszólag, hagyományos elméleti értelmezési keretben politikailag passzív interjúalanyok többségénél is megjelennek a közéleti kérdésekre vonatkozó reflexiók, nem tekinthetőek apolitikusnak.

Kulcsszavak: társadalmi nyilvánosság ■ szolidaritás ■ demokrácia ■ narratív
élettörténet-interjú

Kutatások szinte egybehangzóan állítják, hogy a magyar emberek politikai értelemben, a közügyek gyakorlásában passzívak. Nem vesznek részt tüntetéseken, nem írnak alá petíciókat, nem keresik meg képviselőiket közös ügyekkel (Róbert–Susánszky, 2022). Emellett a szolidaritás is alacsony, gyenge lábakon áll, nem állunk ki közösségek mellett (Takács, 2018; Éber, 2022). És valóban, a klasszikusan „politikai részvételnél” értelmezett cselekvések általánosságban gyengék. Az erős, változást elérni képes tüntetések ritkák, ahogyan a mozgalmiság is. A munkásosztály érdekeinek védelmére hivatott szak-

szervezetiség számtalan akadállyal küzd, alacsony taglétszámmal, gyenge érdekérvényesítő képességgel, a sztrájk pedig már jogszabályi szinten is kiüresedett (Takács, 2018; Neumann, 2017).

Nem állítjuk, hogy a fenti megállapítások ne lennének igazak és a politikai részvételnek, elköteleződésnek és bevonódásnak ne lenne kiemelt jelentősége, amennyiben a közügyekben való részvételt vizsgáljuk. Ugyanakkor fontosnak tartjuk megvizsgálni azt, hogy az ilyen értelemben passzív emberek hogyan gondolkoznak a saját bevonódásukról. Tanulmányunk és kutatásunk alapvető kérdése, hogy mi történhet azokkal, akik a klasszikus politikai-közéleti részvételt ténylegesen elutasítják, hogyan gondolkozhatnak ezek az emberek a politikáról és saját szerepükről, helyükről a közéletben.

Számunkra ez azt a kérdést is felveti, hogy miért éppen és miért kizárólag ilyen cselekvéseket keresünk, ha a közügyek gyakorlását próbáljuk vizsgálni? Ebben az írásunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy (1) elméleti értelemben mit nevezünk, nevezhetünk közügyekben való részvételnek, (2) ezek a leginkább nyugat-európai és észak-amerikai elméletek mennyire illenek a mai magyar társadalomra, azaz (3) melyek lehetnek azok a közös, politikai, közügyekkel kapcsolatos cselekvések, amelyek sajátosan erre a társadalomra jellemzőek.¹ Ezt olyan narratív életútinterjúk elemzésén keresztül próbáljuk bemutatni, amelyeket 2015–2016 között készítettünk egy, a joghoz való viszonyról szóló OTKA-kutatás keretei között.²

ELMÉLETI KONTEXTUS: A KÖZÜGYEK MEGVITATÁSÁNAK ÉS GYAKORLÁSÁNAK TEREPE

A közügyek gyakorlása a civil társadalom vagy a társadalmi nyilvánosság elméleti keretei között értelmezhető. Ez a gondolkodás a modernitással együtt kezdett kialakulni, és magával hozta az állam és civil társadalom duális megközelítését. A kiinduló premissza egy olyan térként írja le ezt a civil, nem állami szférát, amelyben az aktor a gazdaságilag független és alapjogokkal rendelkező polgár. Ez az a tér, amely alkalmas arra, hogy egyrészt az egyének szabadon megvitassák a közügyeket másrészt, hogy a civil társadalom az állam korlátjaként képes legyen megjelenni, így kifejezetten elkülönül és hatással van a közpolitikák alakulására (Cohen-Arato, 1992). Bár ezt a koncepciót ebben az értelemben számos kritika érte már a XIX. században is,³ (Marx, 2000; Gramsci, 1971) de megmaradt egy értelmezési keretnek: a civil társadalom egy olyan, államtól független tér, ahol a közügyek megvitathatóak, gyakorolhatóak⁴ (Habermas, 1971; Arendt, 1958; Fraser, 1992).

Habermas a társadalmi nyilvánosságot egy olyan köztes szféraként elemzi, amely az állam és a privát élet között helyezkedik el és amely közpolitikai erőként alakítani képes az állam működését (Habermas, 1971). Ez a fajta társa-

dalmi nyilvánosság a polgári, kapitalista társadalommal jelenik meg, és így ennek a fejlődésnek a meghatározó – piaci, kapitalista – logikáját veszi át (Sik, 2015). A társadalmi nyilvánosság szerkezete a burzsoá családokra és a kapitalista gazdaságban független státuszt szerzett egyénekre korlátozódik. Azaz a liberális felfogással ellentétben egy sokkal szelektívebb teret vázol fel (Cohen–Arato, 1992). Nancy Fraser tovább mélyíti ennek a szelekciós mechanizmusnak a megértését, úgy véli, hogy a Habermas által vázolt burzsoá társadalmi nyilvánosság tere eredendően kirekesztő, erősen hatalomtelített, mivel az egy létező és hatalmi dinamikákkal átszőtt társadalmi-gazdasági valóságban jön létre. Míg Habermas egyetlen társadalmi nyilvánosságról értekezik és azt feltételezi, hogy ebben a közügyek teljes megvitatása lehetséges, Fraser bevezeti az elnyomott ellennyilvánosságok (*subaltern counterpublics*) fogalmát, és ennek emancipatorikus voltára világít rá. Az elnyomott ellennyilvánosság olyan tér, amelyben egy-egy elnyomott csoport tagjai vitatják meg közös ügyeiket, majd ennek eredményét becsatornázzák a tág értelemben vett társadalmi nyilvánosságba (Fraser, 1992).

Tovább árnyalja a képet, ha azt a hatalomtelítettséget – amiről Fraser is ír – nem eltérő társadalmi státuszok alapján, hanem a modern állam és társadalom általános, mindent lefedő rendszereként értelmezzük. Így akkor ahhoz a foucaultianus értelmezéshez érünk el, amely a hatalmat az egyének egymás közti, mindennapos viszonyaiban tételezi a civil társadalmon belül is (Foucault, 2000). A modern államok folyamatosan különböző technikákkal fegyelmezik az egyént, amely jelentősen túlterjeszkedik az állam deklarált szabályozási szféráján és a teljes társadalom szövetét áthatja, tehát a (politikai) hatalom logikája messze nem csak az államra, kormányzatra jellemző. Sőt, egyenesen azt lehet Foucault alapján állítani, a civil társadalom sem mentes az állami hatalomgyakorlás logikájától, valójában a cselekvéseket itt is az határozza meg (Memmi, 2003; Cohen–Arato, 1992).

Természetesen az is érdekes kérdés, hogy egyáltalán mit nevezünk cselekvésnek, mennyire gondolkozunk cizelláltan erről a fogalomról. A cselekvés nem pusztán részvétel lehet (Dalton, 2013), bár az kétségtávolul kulcsfontosságú, hanem közös tevékenységekbe való bevonódás, vagy egy ügy melletti elköteleződés is. Russel J. Dalton mutat rá arra, hogy egy társadalom közügyekbe való bevonódását érdemes egyszerre több dimenzióban is nézni, így nem elegendő pusztán annak vizsgálata, hogy az állampolgárok hány százaléka vesz részt a választásokon, hanem érdemes figyelni azt is, hogy mennyire vonódnak be mozgalmi tevékenységekbe, egyes ügyek (*single issue*) vitáiba, stb. Tehát a vizsgált társadalom kontextusában érdemes keresni a politikai cselekvés formáit (Dalton, 2022), amely más és más mintázatot ölt régióként, társadalmanként.

A civil társadalom és társadalmi nyilvánosság fenti elméleti értelmezése természetesen messze nem teljes,⁵ de azt képes megvilágítani, hogy a civil tár-

sadalom az eredeti elképzeléssel szemben egy hatalomtelített tér a maga valóságában, mind strukturális, mind kulturális értelemben. Ezek az elméletek egy koherens keretet adnak ahhoz, hogy értelmezni tudjuk azt, hogy az egyének hogyan próbálnak részt venni a közügyek gyakorlásában, de egyúttal, ha a magyar helyzetet akarjuk megérteni, kritikusan kell kezelnünk őket. Ennek oka pedig az a tény, hogy az előbb vázolt elméletek olyan társadalmak elemzésére alapoznak, amely más fejlődési ívet jártak be, mint a posztszocialista régiók társadalmi. Így az a szabadság, amely Habermasnál, vagy az a csoportkohézió, ami Frasnél alapértelmezettnek tűnik, hazai környezetben feltételesen kezelendő.

Posztszocialista eltérések: az eltérő politikai lehetőség-struktúra

Tévedés lenne azt feltételezni, hogy társadalmi nyilvánosságról csak a demokrácia keretei között lehet gondolkozni. Adam Michnik a civil társadalom liberális fogalmát, a *politikai-társadalmi realitások* mentén szintén kritika alá vonja (Cohen-Arato, 1992). Michnik azon az állásponton van, hogy egy diktatórikus, pártállami berendezkedésben – mint a rendszerváltás előtti szovjet hatalmi rendbe tartozó államok – is lehet civil társadalomról beszélni. Michnik az önkorlátozó forradalom gondolatának bevezetésével egy olyan értelmezési keretet alkot, amely illeszthető volt és egy civil cselekvési és értelmezési keretet adott a korabeli pártállami valóságban (Michnik, 1976).

Leginkább a mozgalmakutatás használja a politikai lehetőség-struktúra fogalmát, amely azt a cselekvési teret jelöli, amelyet olyan hatalmi, politikai faktorok határoznak meg, mint a demokratikus politikai intézmények vagy a pártok működése, a hatalom diverzitása, a formális és informális eljárások milyensége (McAdam, 1996). A fogalom az általános politikai aktivitásra, közügyek gyakorlására is használható. Többek között, Dieter Rucht hívja fel a figyelmet arra, hogy a fenti tényezőkön túl a tágabb értelemben vett társadalmi kontextus is meghatározó a politikai részvételi mintázat szempontjából (Rucht, 1996). Mi történik, ha egy társadalomban nem része az attitűdkészletnek a nyílt politikai részvétel, demokratikus aktivitás?

A kelet-közép-európai régió társadalmi értelemszerűen más hagyományokkal, tradíciókkal és attitűdökkel rendelkeznek, mint nyugat-európai társai. A magyar társadalmat történelmi értelemben számtalan olyan hatás érte, amelyek egymásnak ellentmondó cselekvési eszközkészletet erősítettek meg (Bibó, 1948; Szűcs, 1981), így a magyar társadalmat mai napig kettős hatás éri, ami hat az egyéni és társadalmi cselekvési eszközkészletre is. Ann Swidler úgy véli, hogy egy társadalom kétféle állapotban lehet, megállapodottban (*settled*) és nem megállapodottban (*unsettled*). Megállapodott társadalmakra a kiszámíthatóság jellemző, olyan rendszerek és struktúrák működnek, amelyek men-

tén az egyén tudja alakítani cselekvését, biztos stratégiát tud kialakítani. Ennek ellentéte jellemző a nem megállapodott társadalmakra, amelyeknél változások következtében ezek a rendszerek és struktúrák vagy nincsenek jelen, vagy nem állnak biztos lábakon. Az egyén így nem tudja ehhez illeszteni a viselkedését és biztos stratégiát sem képes kialakítani (Swidler, 1986). A magyar társadalomtörténetben a különböző rendszerek folyamatosan váltották egymást, ha csak az elmúlt száz év eseményeit nézzük. Így gyakorlatilag a nem megállapodott állapot vált állandóvá (Tóth, 2017). Mindennek feltételezhetően hatása van az egyén cselekvésére, stratégiáira, más megküzdési módokat, ellenállási gyakorlatokat alakítanak ki, mint az olyan társadalomban élők, akik stabilabb rendszerekben élnek. Az is feltételezhető, hogy kevésbé nyílt, inkább rejtett cselekvés felé indulnak el, tehát a társadalmi tér, a civil környezet és a szocializáció hatással van a közügyekben való részvételre is (Gerő, 2021), és nem biztos, hogy a nyílt és kollektív cselekvés lesz meghatározó; vizsgálnunk kell a cselekvés rejtett módjait is (Scott, 1985, 1990, 1996).

Végül figyelembe kell vennünk, hogy a hazai hatalmi tér és politikai lehetőség-struktúra 2010 után változott. A Nemzeti Együttműködés Rendszere megváltoztatta a rendszerváltás utáni Magyarország jogi, társadalmi és politikai kereteit. A rendszer egészének, logikájának értelmezésre több megfejtés is napvilágot látott. Ebben az értelmezési diskurzusban több meghatározás is megjelenik, mi a versengő autoriter hibrid rezsím koncepciójából indulunk ki a vizsgálatunkban (Unger, 2022). A versengő autoriter rezsím lényege, hogy megmaradnak a demokratikus intézményrendszer keretei, a kormány választásokon elméletileg legyőzhető, de a versenyfeltételek a regnáló hatalom számára sokkal kedvezőbbek, mint az ellenzék számára, illetve, ha az ellenzék meg is nyerné a választásokat, a rendszert magát nem feltétlenül tudná lebontani (Unger, 2022).⁶ Azaz egy erősen korlátozott politikai lehetőség-struktúra jött létre, ami korántsem új a magyar társadalompolitika történetben, sőt szinte hagyományokkal rendelkezik. A XX. század során elnyomó hatalmak váltakozását látjuk, amelyek között kétségkívül vannak különbségek, más volt az ideológiai alapjuk, a társadalomfelfogásuk, a gazdaságpolitikájuk. Egy ilyen múlt és jelen pedig hatással van az egyén politikai szocializációjára és arra, hogyan viszonyul és hogyan vesz részt a közélet alakításában.

A közügyekben való részvétel magyar mintázatai

Ahogy a bevezetőben is említettük, a magyar társadalomtudományi, politikatudományi szakirodalom nagyjából egységes állítása, hogy a magyar társadalomban a demokratikus aktivitás, a közügyekbe való *nyílt* bevonódás gyenge. Empirikus kutatások egybehangozóan támasztják alá a szolidaritás, az olyan

kollektív fellépés, mint a tüntetés, a mozgalmi részvétel vagy az egyéni érdek- és igényérvényesítés hiányát vagy legalábbis gyengeségét. A konfrontatív ellenállási megmozdulások mellett a közösségiség, a döntési folyamatokba való bevonódás is gyenge lábakon áll (Mikecz, 2021).

Róbert Péter és Susánszky Pál egy tanulmányukban a *European Social Survey* alapján elemzik a politikai részvételi mintázatokat hazánkban. A kérdőív három dimenzió alapján mérte a politikai aktivitást 2002–2018 között. A következő dimenziókat használták (1) a legutóbbi parlamenti választásokon való részvétel, (2) törvényes tüntetésen való részvétel, (3) petíciók aláírása. Míg a választásokon való részvétel tekintetében az ország a középmezőnyben helyezkedik el európai összehasonlításban, addig a másik két dimenzióban – tüntetésen való részvétel, petíció aláírása – az utolsó helyeken található. A megkérdezettek csupán 5%-a írt alá petíciót és 3%-a vett részt tüntetésen a megelőző egy évben (Róbert–Susánszky, 2022).⁷ Egy másik kutatás, amely kimondottan a közéleti passzivitás problémájával foglalkozik, magyar, brazil és holland fókuszcsoportos interjúk segítségével próbálta feltárni a jelenség mögötti narratívákat. Megállapításai közé tartozik, hogy a fókuszcsoportokban nagyon erős politikai narratívák jelennek meg olyan emberek tolmácsolásában, akik nem vesznek részt a közügyek alakításában (van Bezouw et al., 2019). Márpedig a politikai-közéleti beszéd, beszélgetés, vita katalizátora lehet későbbi közéleti részvételnek is (Coffé–Michels, 2014).

Ezzel összecsengően a munkásszervezkedést a jogszabályok kimondottan megnehezítik, hátráltatják azáltal, hogy a sztrájkot minél inkább igyekeznek ellehetetleníteni. A szakszervezetek tagszáma és ereje csökken, az individuális megküzdés a meghatározó (Takács, 2018; Dabis, 2015; Neumann, 2017). Az erős civil társadalomban könnyebben sarjadnak olyan kollektív megmozdulások, amelyek képesek jelentős politikai akaratot kifejezni. Régiós történelmünkben ezek a civil mozgások más értelmezési keretet kapnak, mint Nyugat-Európában. De még a posztoszocialista régióon belül is, ott, ahol képes volt a civil társadalom előképe kialakulni, hatalmas különbségek vannak. Hazánkban a civil társadalmi élet erősen Budapest-centrikus maradt és az értelmiség mint közvetítő osztály szerepe továbbra is domináns. Mi sem mutatja jobban ezt, minthogy az utóbbi években is, talán a legnagyobb politikai hatást elérő mozgalmak a budapesti egyetemi hallgatók (HaHa, CEU, FreeSZFE) köréből indultak ki (Mikecz–Szabó, 2019). Ezek a megmozdulások új demonstrációs, ellenállási, mozgalmi repertoárt is alkalmaznak, új tüntetési módokat próbálnak ki, illetve a szervezők tovább viszik a tudást egyetemi éveikből más tömegdemonstrációk megszervezésére (Gerő, 2013).

Következtetések és egy lehetséges új értelmezés

A fentiek alapján a tanulmányban abból indulunk ki, hogy okkal feltételezhető, hogy egy olyan társadalmi és politikai történeti térben, amiben történelmi okok miatt nincsenek, vagy gyengék a klasszikusan értelmezett demokratikus hagyományok, másként fog alakulni a közügyekben való részvétel mintázata. Ez azt is jelentheti, hogy az általában mért részvételi dimenziókon túl gyökeresen mást kell keresni. Mit jelent az, hogy annak ellenére, hogy az egyén nem vesz részt mérhető módon a közélet alakításában, mégis elmege szavazni? Apolitikus-e egy olyan társadalom, amiben minden a politikáról szól? Akiket a klasszikus felfogás szerint passzívnak tekintünk, hogyan gondolkoznak saját magukról politikai vonatkozásban? Valóban passzívak-e ezek az emberek?

A következőkben először bemutatjuk az élettörténet-interjúk módszertanát, majd rátérünk ezeknek a látszólag passzív egyénekkel készült interjúknak az elemzésére, amiben nem a klasszikusan értelmezett közügyekkel kapcsolatos cselekvéseket fogjuk keresni, hanem az elmondottak alapján az interjúalany elbeszélésén keresztül fogjuk azt elemezni, ami ténylegesen történik, amit ténylegesen értelmez, elmesél.

MÓDSZERTAN

Ahogy fentebb kifejtettük, a politikai aktivitás klasszikus formái a mai magyar társadalomra kevésbé jellemző, nyitott, vitatkozó, jelentős demokratikus tradíciókkal bíró politikai nyilvánosságot és állampolgári közösséget feltételeznek. Elméleti szempontból az a kiinduló állításunk, hogy a magyar társadalom politikai részvételi formáinak kutatásában különösen fontos azoknak a megértése, akik passzívak maradnak. Módszertani kiindulópontunk is ehhez igazodik: olyan kutatási módszert kerestünk, amely feltáró jellegű, nyitott módon közelít a kutatási kérdéshez.

Ebben a megalapozó tanulmányban egy korábbi kutatásunkban készített interjúkat használunk a közügyekhez való viszony hazai jellegzetességeinek vizsgálatára. A kutatás témája a joghoz való viszony, jogtudat volt, ennek eredményeit korábban *A jogtudat narratív értelmezése* című kötetben publikáltuk (Fleck és mtsai., 2017). Az interjúk témája az volt, hogyan jelenik meg a jog a hétköznapokban, aminek a közjogi kérdések és azok politikai vetülete is részét képezhetik, az interjúalanyok értelmezéseinek megfelelően. Valóban, olyan sok interjúnkban merült fel „politikai” kérdés, hogy már az eredeti kutatásban felvetődött a közügyekhez való viszony és politikai aktivitás kérdéseinek elemzése az elkészült interjúk alapján. Erre végül nem került sor, de álláspontunk szerint ez az elemzési szempont hidat képez a jelenlegi és a korábbi vizsgálat között, amelyet ebben a tanulmányban igyekszünk kidolgozni és bemutatni.

Narratív életútinterjú és hermeneutikai esetrekonstrukció

Az alkalmazott interjú technikája lényege, hogy a kutatás tárgyának ismertetése után (fókusz) az életrajzi elbeszélőt arra kérjük, hogy beszélje el az élete történetét. A módszer azt kívánja az interjú készítőjétől, hogy „azután, hogy megépítette az interjú helyzetet, felkérte alanyát története adott szempont szerinti elbeszélésére, tökéletesen vonuljon vissza” (Vajda, 2006: 124.). A tökéletes visszavonulás értő és odafigyelő hallgatást jelent, amelyben az interjú folyamat döntő részét az elbeszélőre bízta.

Gabriele Rosenthal, a narratív interjú módszer egyik kidolgozója, határozottan kiáll amellett, hogy az élettörténet nem „forrás” a fenti értelemben, hanem önálló társadalmi konstrukció, amelyben egyszerre jelenik meg az alany élményvilága és a társadalmi valóság. Ha ezt elfogadjuk, egyértelmű, hogy a narratív interjú nyomán előálló szöveg olyan korpusz, amelyet önmagában, sajátos egységként is értelmeznünk kell. Rosenthal megkülönbözteti a megélt és az elbeszélte élet fogalmát. A módszer első lépése az életrajzi elemek kiválogatása és értelmezése a történeti háttér kontextusában (biográfiai elemzés). Az elemzés e fázisát a szöveg tematikus mezőelemzése követi, vagyis annak vizsgálata, hogy maga az elbeszélés hogyan épül fel, melyek a fő témák, ezek milyen sorrendben, terjedelemben bukkannak fel, hogyan kapcsolódnak össze (Vajda–Kovács, 2002).

A tematikus mezőelemzés eredményeképpen rekonstruálhatjuk az alany által létrehozott élettörténetet, amely az interjú szekvenciákra bontása és hipotéziseken keresztüli értelmezésével történik. Ezt követően az életút és az élettörténet összehasonlítása következik (Vajda–Kovács, 2002). Az így feltárolt megélt és elbeszélte élettörténet összevetése során a szöveg kritikus részeinek (kulcsemények) mikroelemzésével egészül ki. Az elemzés során az interjúk gépelt változatát használjuk, de a leirat elkészítésekor nem használunk központosítást, és sajátos gépelési jelekkel igyekszünk visszaadni az élő beszéd jellegzetességeit, ezeket a jelen tanulmányhoz függelékben csatoljuk.

A *Jogi érvek hétköznapi használata* című kutatásban, a fent bemutatott módszertani előírásoknak megfelelő narratív élettörténet-interjúkat készítettünk. Összesen 39 interjú készült, 2014 ősze és 2015 ősze között. Az interjúk fókusza a jog megjelenése volt a hétköznapiakban.

A jelen tanulmányhoz kapcsolódó másodelemzés módszertana

A mostani vizsgálatban a korábban elkészített interjúkat újraolvastuk és az első olvasat alapján típusokba soroltuk. A csoportosítás alapja az volt, hogy az interjúalany hogyan viszonyul a közügyekhez, mennyire aktív klasszikus ér-

telemben a közéleti kérdésekben. Három fő kategóriába soroltuk őket: (1) passzívak, (2) érintettek, (3) aktívak. Minhárom kategórián belül két-két alcsoportot különböztettünk meg.

Passzívnak tekintettük azokat, akiknél az interjúban nem jelentek meg közéleti, politikai összefüggések, a környező magyar valóságra, társadalmi problémákra való reflexiók. A passzívak egy sajátos csoportját képezték a mintánkban a „bürokraták”, akik a közsféra valamely intézményében (például bíróságon, minisztériumi háttérintézménynél, rendőrségen, adóhivatalnál) dolgoztak, de ezzel együtt, a munkájuk kapcsán sem reflektáltak az élettörténetük társadalmi kontextusára.

Néhány interjúalanyunkra az volt a jellemző, hogy a közügyekbe való bekapcsolódása a saját *érintettségén* alapult. Ezen a csoporton belül az egyik kategóriát azok alkották, akiket a saját problémáik mentén egy külső aktor be tudott vonni valamilyen közösségi, közéleti tevékenységbe (*passzív érintett*). A harmadik csoportba pedig azok kerültek, akik keresték a sorstársakat és a velük való közös fellépés lehetőségét az életükben fellépő olyan nehézségek kapcsán, amelyeknek felismerték a társadalmi dimenzióját (*aktív érintett*).

Az aktívakon belül két csoportot különböztettünk meg. Az egyik a „mozgalmár”. Ide olyan interjúalanyokat soroltunk, akik általában jó egzisztenciális helyzetűek, magasan képzettek, szociálisan érzékenyek. Ők jellemzően szolidaritáson, ideológiai elkötelezettségen alapuló, tágabb közösséghez és problémakörhöz kapcsolódó mozgalmi tevékenységről meséltek, amellyel nem kifejezetten a saját nehézségeiket kívánják megoldani, hanem a társadalmat akarják jobbra tenni. Az aktívakon belül a másik csoportot a „hivatásosak” alkotják, olyan interjúalanyok, akiknek a közéleti tevékenysége intézményi keretek között zajlik (szakszervezet, párt), van valamilyen pozíciójuk, fizetést kapnak a szűkebb vagy tágabb közösségük ügyeinek előmozdítása érdekében végzett tevékenységükért. A csoportosítást és az interjúalanyok megoszlását az 1. ábra mutatja be.

Passzív		Érintett		Aktív	
„teljesen” passzív	bürokrata	passzív érintett	aktív érintett	„mozgalmár”	„hivatásos”
8	5	2	6	7	11

1. ábra. Az interjúalanyok csoportosítása és megoszlása politikai aktivitás szerint (N = 39)

Mivel a jelen tanulmány fókuszában az apolitikusság, passzivitás kérdése áll, egyelőre az elemzést a passzív interjúalanyokra korlátozzuk. Az interjúkat még egyszer átolvasva olyan történeteket találtunk, amelyekben ezek a személyek, akik a hagyományos elméleti keretben értelmezve nem aktívak, ref-

lektálnak a társadalmi helyzetre, politikai kérdésekre, közügyekre, történelmi eseményekre. Ezeket az említéseket három csoportba soroltuk. Egyrészt kerestük azokat a történeteket, amelyekben az interjúalany utal az élettörténete külső kontextusára: gazdasági, társadalmi, közéleti, jogi (szabályozási) problémákat vagy eseményeket említ, és hoz összefüggésbe a saját élettörténetének alakulásával, ezekhez kapcsolódó értékeket említ. A következő csoportba azokat a történeteket, említéseket soroltuk, amelyekben megjelenik a külső valóság, de csak annak az egyéni élettörténetre gyakorolt hatásain keresztül, magántörténetként meséli el az interjúalany, nem reflektál a társadalmi összefüggésekre. Az utolsó csoportba azokat az interjúrésztleteket válogattuk ki, ahol az interjúalany arról beszél, hogy ténylegesen tett vagy nem tett valamit a szűkebb vagy tágabb közösségéért, vagy beszélt, vitatkozott másokkal társadalmi, politikai, gazdasági kérdésekről, de nem a klasszikus politikai cselekvési forma szerint.

Az elemzés következő lépésében a passzív kategóriában maradó 13 interjúalany közéleti ügyekben való látszólagos reflektálatlanságának és a cselekvésben megmutatkozó látszólagos passzivitásának mozgatórugói, élettörténeti összefüggései alapján kerestünk mintázatokat.

Az első fontos megállapításunk, hogy bár ezek az interjúalanyok a klasszikus értelmezés szerint politikai értelemben nem aktívak, ez nem jelenti azt, hogy elbeszélésükben ne jelennének meg a közügyekre vonatkozó elemek, mert valamilyen mértékben minden interjúalanyunk behozott ilyen témákat az elbeszélésébe. Annak magyarázatára, hogy az argumentáció miért nem mélyül el, vagyis miért hiányzik egyes esetekben egy kimunkáltabb, tudatosan „politikai” nézetrendszer a magyar társadalom közös ügyeiről, illetve, hogy miért nem fordulnak át ezek a vélemények – egyes esetekben akár kiforrott meggyőződések – cselekvésbe, az alábbi összefüggéseket, lehetséges magyarázatokat találtuk.

Egy jellegzetes magyarázat az, hogy az interjúalany (1) „*más koordinátarendszerben*” értelmezi a sikertelenséget egyéni és ezáltal társadalmi értelemben is, mint a *mainstream*. Ennek több formája is lehet, így, bár ebben a mintában nem fordult elő, de a szubkultúrákhoz tartozás is valószínűleg ilyen narratív mintázatokat eredményezhet. A mintánkban lévő interjúk alapján ezt elsősorban a művészi értékrendhez kapcsoltuk, illetve ide soroltuk a gyermekeivel otthon lévő szülő élethelyzetét is. A következő magyarázó elv az (2) *egoizmus*. Voltak interjúalanyaink, akiknél a szolidaritás hiánya a fő magyarázata annak, hogy nem aktívak közéleti kérdésekben, különösen a cselekvés tekintetében. Ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy ez ebben a vizsgálatban nem volt olyan általános, domináns magyarázat, mint ahogy a szolidaritáshiányra általában hivatkozni szoktak (Takács, 2018), összesen három interjúalanyt soroltunk ebbe a kategóriába. Továbbá megjelent az interjúkban egy sajátos, (3) önkorlátozó hozzáállás is egyes alanyoknál: bár az interjúalany élettörténeté-

ben megjelennek releváns témák, de hiányzik a politikai-közéleti értelemben kimunkált reflexió, társadalomkritika és ezzel összefüggésbe hozható módon a cselekvés is elmarad. Ez leginkább, de nem kizárólag az iskolázottság, társadalmi státusz hiányával és a társadalmi nemmel hozható összefüggésbe a vizsgált interjúk alapján. Ennek az önkorlátozó attitűdnek egy sajátos változataként is tekinthetünk a (4) *bürokrata* identitás miatti sajátos passzivitásra. A látszólag passzív interjúalanyok csoportosítását a 2. *ábra* mutatja be.

nem mainstream értékrendű	egoista	önkorlátozó	bürokrata
3	3	2	5

2. *ábra.* A „passzív” interjúalanyok csoportosítása* és megoszlása (N = 13)

Több olyan alany is részt vett a kutatásban, akinek az a munkája, hogy részt vesz a közügyek alakításában, mégsem beszél a politikai, közéleti kérdésekről, történelmi összefüggésekről, közösségi ügyekről.

INTERJÚELEMZÉS

A narratív életútinterjú módszeréről szóló részben már említettük, hogy ezeket a történeteket általában önmagukban, vagy esetleg párokban elemzik (Fernezeyi et al., 2006). Bár a kutatás feltáró jellegéhez és a téma komplexitásához hosszabb távon több interjú, akár egymással összefüggésben való elemzése lenne adekvát, ebben a tanulmányban a terjedelmi korlátok miatt egy, a „nem mainstream értékrendű” csoportba sorolt interjúalanyunk élettörténetén keresztül mutatjuk be, hogyan jelennek meg ezek a magyarázó elvek egy olyan narratívában, amelyben a közügyekkel kapcsolatos reflexiók nem fordulnak át közösségi, politikai cselekvésbe. Az elemzésben az adatokat (neveket, helyszíneket, dátumokat) anonimizáltuk a módszer előírásainak megfelelően, olyan mértékben, hogy az interjúalanyunk egy harmadik személy számára ne legyen felismerhető.

János története

Megélt élet

János élettörténeti elbeszélését nem saját, hanem családjá történetével kezdi. Ez az élettörténeti kezdés atipikusnak mondható. Apai ágon a család részben

* További kutatások témája lehet a klasszikus politikai cselekvéstől való visszahúzódás mozgatórugóinak átfogó vizsgálata, akár kvantitatív módszerekkel, amelyet a *Demokratikus viselkedés és joghoz való viszony családtörténeti háttérben* című, folyamatban lévő kutatásban tervezünk lefolytatni (NKFIH, K 143092).

cseh, részben felvidéki gyökerekkel rendelkezik. Apai nagyanyja egy cseh nemes és a házvezetónője házasságon kívül született gyermeke volt, aki valamikor Budapestre költözött és elvégezte a jogi kart. Apai nagyapja pedig a Felvidékről származott, fiatalon került Budapestre, a szocialista rendszerben volt magas pozíciójú funkcionárius, míg koncepciós vádak miatt el nem vesztette ezt a pozícióját valamikor a hatvanas években. Anyai nagyapja János születése előtt meghalt. Anyai ágon, nagyapja értelmiségi vidéki – Borsod megyei – családból származott, nagyanyja pedig ugyanebben a megyében egy szegény család sokadik gyermekeként nevelkedett. Az anyai nagyszülők, mindketten Budapestre jönnek tanulni, itt ismerkednek meg, a nagymama közgazdaságtant végez. A család különböző ágainak részletes ismertetése vajon hat-e közvetlen módon saját élettörténetére? Alakítja-e a családi emlékezet és traumák az ő hozzáállását a politikához, történelemhez? Ha igen, akkor az hogyan, mi módon fog érvényesülni?

Apja és anyja is körülbelül a hatvanas években születhettek. Kettőjük házasságából születik János bátyja, László 1988-ban, majd János 1990-ben, Budapesten.

A család a város egy gazdagabb részén lakik, itt jár János bölcsődébe és óvodába, és itt végzi mind az általános, mind a középiskolát. Gyermekkorában ADHD-t és beszédzavart diagnosztizáltak nála, valamint alvászavarokkal is küzdött.

2002-ben szülei elválnak, anyjának nemsokára új párja, élettársa lesz, akivel 2010-ig él együtt. Az apja alkoholista. Apja cége a devizaválság idején, 2008 körül tönkremegy. Mivel apja cége tönkremegy, elválik és alkohol problémákkal küzd, így adódik a feltételezés, hogy esetleg elveszti egzisztenciáját, esetleg tovább súlyosbodik az alkoholizmusa. Vajon hogyan reagál erre János, megértéssel, közömbösséggel esetleg elutasítással? 2008 és 2012 között négy haláleset is történik a családban, így többek között, apai nagyapja 2008-ban, apja 2012-ben hal meg. Traumatikus hatással volt-e ez a sok halál, különösen az apja halála Jánosra, vagy fel tudta dolgozni? János egyetemet végez egy a budapesti agglomerációban található egyetemen, kereskedelem és marketing diplomája lesz, az interjú időpontjában egy multinál dolgozik, 25 éves.

János élettörténetében egy budapesti középosztálybeli család képe rajzolódik ki. Ebben a családi gyökerek, az előző rendszerekhez való viszony (Horthy-korszak, Kádár-korszak) meghatározónak tűnik. Ezekben az időszakokban a család sorsa összefonódott a nagypolitikával, egyik vagy másik ága megszenvedte, vagy épphogy előnyét élvezte az előző rendszereknek. Az pedig, hogy mindkét nagymama egyetemet végez, nem mondható átlagosnak az ötvenes években. Bár János, a többi interjúalanyunkhoz képest fiatal az interjú időpontjában, saját élettörténetéről és családjáról is sok adatot, történetet megtudunk. A családtörténet erős megjelenése valószínűsíthetően kiemelt jelen-

tőségű, így felmerül a kérdés, hogy hogyan hat mindez – hat-e egyáltalán – János politikafelfogására és közügyekhez való viszonyára?

Elbeszélt élet

János, talán atipikus módon, a családtörténet ismertetésével kezdi az élettörténete elbeszélését. Egyértelműnek tűnik, hogy a család történetét meghatározó jelentőségűnek tartja magára nézve is, a család egyes tagjai jelentős hatással voltak életére, akár annak ellenére is, hogy nem minden nagyszülőt ismert személyesen.

az volt mert mondjuk már meghaltak azok akiknél ez probléma volt ---hogy öö túl erős: --- személyiségek --- vannak így családon belül és --- ez így kurvára ütközik* ((nevetve)) igazából ----- öö ----- mindkét család ----- mindkét családfelem ugye ez az apai és anyai --- fél* az öö --- az így* viszonylag szegény sorból jött vagy nem tudom* hogy mondjam* tehát ezt értem úgy hogy ilyen dédszülő: meg nagyszülő szinten ----- és öö* és hát mindket- mindkét oldalon így így eléggé* eléggé fel ---- fellépkedtek a ranglétrán

(Az interjú leiratokban az elmondottakat központosítás nélkül írjuk le, és a gépelési jelekkel igyekszünk visszaadni az élő beszéd sajátosságait, az elemzés követelményeinek megfelelően, a jelek értelmezéséhez ld. a Függelék.)

Két olyan elem már megjelenik az interjú elbeszélés elején, ami vissza-visszatér az egész családtörténetben. Az egyik az erős személyiségek hangsúlyozása, a másik a történelmi, politikai rendszerekhez történő viszonyulása a mobilitáson keresztül.

A nagyszülői élettörténetei akár lenyomatai is lehetnének az elmúlt száz év magyar történelmének. Apai ágon feltételezhetően Trianonnak volt erős hatása a családtörténetre, hiszen anyai nagyapja felvidéki származású, Trianon után költözött át a kis Magyarország területére. Ezen az ágon nagyanyja és nagyapja felfelé volt mobil a kialakuló szocialista rendszerben. Nagyanyja, aki egy cseh gróf és a „házvezetőnő” házasságon kívüli gyermeke volt, jogi egyetemmel végzett körülbelül az ötvenes években, nagyapja pedig magas tisztséget tölthet be a pártban, valamint mindkét nagyszülő politikai értékrend tekintetében elkötelezett volt a szocializmus mellett, János elmondása alapján.

Nagyszülei politikai elköteleződése kulcsfontosságúnak tűnik. Jánost nem véletlenül soroltuk a passzív interjúalanyok közé, ő maga az elbeszélése alapján semmilyen klasszikusan politikainak, vagy közéletinek mondható cselekvésben nem vesz részt. Az egyetlen interjúrészlet, ahol ez halványan, de említésre kerül, az itt a nagyszülők politikai- párt történetével kapcsolódik össze.

a nagyapám ----- ő* ő jött a Felvidékről* és: és* igen* hát feltanulta magát tulajdonképpen ide az országba és: Budapestre --- és: öö --- hát mit most nem rejtem véka

alá ő politikus volt igazából ----- az [magas tisztséget töltött be a pártban] ----
 és: ---- hát nyilván ----- aaa* ebbe az egész sztoriba a nagyanyám is: ---- így részt
 vett mármint hogy ---- szakmailag ---- de: azt hozzá kell tennem ----- ugye meg-
 oszlanak a vélemények meg aaa* aaa* aaa ---- a politikai hovatartozások* de annak
 ellenére mondjuk* nekem* van egy kialakult értékrendem a politikáról ami mondjuk
 ----- végülis szembe megy aaa* a nagy családi értékrenddel meg mondjuk bár-
 milyennel* mert* saját vonalat erősíték ---- **de** annak ellenére hogy ööö* mondjuk*
 tehát hogy ráhúzhatnák hogy jaj hogy kommunista meg minden ---- én még rosszat
 nem hallottam a nagyapámról szóval hogy mindenki szerette és* ő volt az az ember
 aki: aki: ---- aki ezt tényleg azért csinálta mert hitt benne

János hangsúlyozza, hogy ez nem, vagy nem pusztán egy érdekalapú elköte-
 leződés volt, hanem hangsúlyosan értéken alapuló: a nagyszülők hittek az elő-
 ző rendszer ideológiájának helyességében. Ide kapcsolódik be az ő politikai
 elköteleződése is. Viszont ez a részlet homályos, nem oszt meg konkrétumo-
 kat, talán nem is konkrét vagy klasszikus politikafilozófiai irányt képvisel Já-
 nos, hanem ahogy ő fogalmaz „*saját vonalat*”. Ezután a politika, akár explicit
 politikai elmélkedés, akár közügyekkel kapcsolatos cselekvés, nem jelenik meg
 János elbeszélésében. Végül János nagyapja politikai-közéleti cselekedeteit és
 személyiségét összekapcsolja, és magyarázatot ad rá. Talán szintetizálni akar-
 ja magában nagyapja szeretetteljes képét az elnyomó rendszerrel.

A család ugyan felfelé mobil, de ezt megtöri a nagyapja ellen induló kon-
 cepciós eljárás, amit nagyon hangsúlyosan mesél el János.

hogy például nagyapámat azt* nyilván* hát a párton belül ki-: kigecizték ---- egy
 idő után* egy bizonyos ember ----- ((sóhajtván)) és ööö ----- igen hát* valószínűleg*
 nem tudom hogy ráment-e lelkileg de* szívügyileg biztosan ----- ((nevetve)) nem
 hiába volt* mondjuk nem tudom hány szívrohama ---- ami aztán el is vitte az egyik
 ---- ööö ----- ((szomorkodva)) hát ööö --- i- ilyen történetek hogy a nagyanyám: 28
 évesen* ööö* egy éjszaka öszült teljesen fehérre mert így* rájuk tört a* a izé* ((ne-
 vetve)) titkosrendőrség* meg* meg ilyesmik ---- nyilván ilyen koncepciós dolgokat
 csak (ööö aaa) tehát hogy arra akarok kilyukadni hogy párton belül is ugye -----
 - ööö* bármit ---- valószínűleg meg- megtettek

Feltételezhetjük, hogy ez a történet a családban meghatározó, nagyszüleinek
 pedig traumatikus volt. János a koncepciós per elindulását, a titkosrendőrség
 fellépését ismét összekapcsolja a konkrét személyekre, nagyapjára és nagy-
 anyjára gyakorolt hatásokkal. Nagyapjának szívproblémák alakulnak ki, fel-
 tételezhetően János úgy véli, hogy a traumával járó stressz következtében,
 nagyanyja egy éjszaka alatt, fiatalon megöszül. A narratívát végül azzal a ta-
 nulsággal zárja, hogy a párton belül bármit megtehettek, és meg is tettek.
 Nagyanyja keménységét, nehéz természetét is innen eredezteti, akiről így be-

szél „[gyerekeit] kicsinálta a nagymutter teljesen* tehát őt őt keményen terrorizálta és cselédnek tartotta”. Ez pedig hatással van a gyerekre, János apjára is, akit egy kreatív, alkotó és szeretetteljes, de gyenge embernek ír le, aki élete végére alkoholista lett, az interjú időpontjában már nem él.

Anyai ágon a Horthy-korszakban, a nagyanyja családja szegény, de stabil körülmények között él. Ahogy János fogalmaz „nem: voltak gazdagok:* tehát tételleg* szegények voltak* de de* de megtermelték: maguknak amit* amit ööö amit kellett”. Nagyapja pedig művész-értelmiségi-kisnemesi családból származik. A nagyszülők Budapesten találkoznak. Nagyanyja meghatározónak tűnik az életében, így mesél róla: „nagyon=nagyon erős és boldog [...] elég szenzitív kapcsolata van önmagával és a természettel* értsd ezt úgy hogy --- hogy --- ----- tudod aaa* önmagad irányítása és aaa ezáltal a dolgok irányítása”.

Ismét elemzi családjá egyes személyiségeit, próbál – talán – következtetéseket levonni ebből. Anyai nagymamája is egyetemet végez, közgazdász lesz, azaz ő is egy magasabb egzisztenciális biztonságba kerül családjához képest. Ezután anyai nagyapja kerül szóba, akit ismert, pár évvel az interjú készülte előtt halt meg, „szóval és és elég elég* hát ezt a keménységet azt arra mondom hogy ööö* hogy ő pontosan tudta hogy kicsoda honnan jött mit akar és hogy ezért ööö mit kell csinálnia* és* és ööö nem engedett nagyon ööö beleszólást a döntéseibe.” Közvetlenül a személyiség bemutatása után ismét a nagyszülők politikai kapcsolatára terelődik a szó, majd említés szintjén az övére.

a nagyfater=ő is felkerült ---- őszintén* ööö vannak ilyen foltok aaa a családommal kapcsolatban hogy így mit is csináltak ---- ööö* a nagyfaterom az* ő azt csinálta=mármint így karrierben hogy ööö* ő mindig meglátta a lehetőséget hogy milyen: ---- dologból lehet épp pénz csinálni és és ((nevetve)) és így az=ő önekik az anyai oldalnak ez a politika ---- nem tehát őket is ----- számtalanszor tudod ööö próbálták hívni: így: hogy legyenek párttagok vagy bármi ilyesmi: de de* de nem szóval* szóval nem --- ((nevetve)) ők így ezt nem* soha* tehát ők=ők mindig megmaradtak nekik mindig aaa ---- aaa a család volt a legfontosabb: ----((sóhajtván)) meg hogy úgy mondjam ez a pártatlanság tudod de ez most nem politikai párt hanem* hanem úgy az életben is ---- hogy így ööö --- tétel a saját utamon és és* mindegy

Az elbeszélés ritmusa-logikája hasonló, mint a másik családi ágánál. Elmeséli a család politikai hovatartozását, amit összekapcsol a személyiséggel, vagy a személyiségre tett hatással és végül utal arra, hogy neki egy sajátos politikai álláspontja van. Érdekes és jellemző elbeszélésére, hogy a családja egyes tagjait tiszta típusként jellemzi, egy-egy vonásuk, tulajdonságuk alapján, melyben nem csak az egyéniség jelenik meg, hanem a történelem lenyomata is. A család ezen ága nem vesz részt a nagypolitikában, de tudjuk, hogy az ötvenes évek Magyarországn nem belépni a pártba önmagában egy erős politikai állásfoglalás volt. Ennek ellenére diplomáciai vonalon két kiküldetésben is vol-

tak a volt szocialista blokkon belül. Ezt nem fejt ki ennél bővebben, de az a következő interjúrészlet alapján egyértelmű, hogy ő is tisztában van azzal, milyen privilegizált helyzetben volt a családja. János ezzel zárja a család történetének ismertetését:

hát nyilván* mindkét család olyan körökben mozgott meg olyan dolgokat látott* meg úgy élt egy olyan korban --- ahogy ööö ahogy (így) az átlagemberek nem* tehát ööö --- épp ezért ööö számunkra: családirag ez a kor ez nem ----- nem egy negatív --- --- ööö dolog ---- természetesen ----- tisztába:* van az ember azzal hogy ööö* 8 milliárd embernek vagy 9-nek meg igen* ((nevetés))

Olyan mintha nem tudná, hogyan is viszonyuljon család történetéhez, ami mélyen foglalkoztatja. A család egyes tagjainak személyiségeit mélyen elemzi és összefüggésbe hozza a politikai, történeti cselekvésekkel, valamint az egyes családtagok politikai aktivitásával. A főnarratívájának jelentős részét ez teszi ki, így feltételezhetjük, hogy ez fontos kiindulási alapja lesz közügyekhez való viszonyának.

Miután viszont János rátér saját életének elbeszélésére, két tényező lesz hangsúlyos. Az első egy hiány: szinte egyáltalán nem reflektál a társadalmi-gazdasági valóságra. Bár természetesen a narratív életútinterjúnak köszönhetően megjelenik ez is mint kontextus. De csak ritkán hozza explicite összefüggésbe a társadalmi-politikai környezetet és saját életét, ami kimondottan érdekes annak fényében, hogy a családtörténetnél mennyire értő, elemző módon kapcsolja össze a kettőt. Mire utalhat ez a hiány? Talán János arra a következtetésre jut, hogy jobb távol maradni a politikától, vagy saját életén egyszerűen csak nem gondolkodott el ilyen szempontból. János nem beszél arról, hogy menne-e szavazni, nem jön elő, hogy írt volna alá petíciót, részt vett volna-e tüntetésen vagy bármilyen más módon politikai tevékenységben.

Ugyanakkor az elemzés során az is kiderül, hogy foglalkoztatja a társadalmi igazságosság, csak talán az általában várt cselekvéshez vagy elbeszéléshez képest ezt másképp fogja meg. Életfilozófiáját így foglalja össze:

kurvára* úgy élem az életem hogy ööö* hogy a* ne haragudj hogy így (elizéltük): szóval hogy ööö ---- az emberi szabadság* a=a döntés szabadsága: aaa ----- (a) gondolataink szabadsága ----- aaa ---- hmm ---- az előítéletek --- és megbélyeg- =a megbélyegzés:* **a megbélyegzés az egyik legundorítóbb: méreg a világon** ----- ---- szóval* nekem mondhat bárki=bárki ööö bármilyen: embercsoportról* bármit:* amíg nem találkoztam velük és nem: éltem meg velük dolgokat addig: ---- kizárt hogy az alapján megítéljem amit ----- nekem valami faszfej elmond --- és erre kiált- =(erre) konkrétan dühös tu-=tudok lenni erre

Miután saját életéről kezd beszélni, az előítéletmentesség, a szolidaritás vállalása az esetekkel egy vissza-visszatérő narratív elem lesz, ami a saját életének egészét meghatározza. Az interjúrészlet indulatos, a szóhasználata erős, olyan mintha személyes viszonyulása, érintettsége is lenne ehhez, ami igaz is, az ADHD-ja miatt ő maga is megélte azt, milyen a kiközösítés, megbélyegzés. Ez a személyesség, valamint a személyesség összekapcsolása a társadalmi kontextussal visszatérően megjelenik az interjú elbeszélésben.

hogyan ----- **az a baj hogy ---- az állami: oktatás*** bár nem vagyok egy jogász* vagy ((nevetve)) nem vagyok szociológus de ---- tehát ööö* nem vagyok pedagógus ---- - kizárólag az érzelmeim alapján beszélek --- úgy érzem >személy szerint> hogy az=az állami oktatás az=az ööö* gimnáziumi szinten és általános iskolai szinten* ööö* az így a kőkor tehát hogy így* olyan mintha elhallgatnának valamit a gyerekek elől --- elhallgatnák azt hogy=hogy=hogy ----- hogy felelősségük van hogy* hogy egyszer majd nekik kell dönteni valamiben ----- mint hogyha egy=egy **cukormázban** nevelnék őket --- egy=egy olyan=egy olyan helyen ahol=ahol neked nincs felelősséged ---- ez egy víz és ennyi* (...) de hogy kerül bele ez a víz=meg* tehát* és **ezzel** kurva nagy károkat csinálnak

A személyesség, az egyéni felelősség meghatározó jelentőségű, de mintha mindezt úgy szemlélné János, hogy az egyénekre vonatkoztatja, akik felépítik a rendszert, amiben élünk. Tehát a felelősségünk abban áll, hogy mi figyelünk az igazságtalanságra, legyünk jól, erre neveljük a gyerekeinket és akkor lesz ebből egy jól működő társadalom. Saját életét is ezen a szemüvegen keresztül meséli el. Ami talán első olvasatra tisztán személyesnek tűnik, az az egész interjú elemzése alapján, valójában egy tágabb, bizonyos értelemben politikai érték saját magára vetítve. Így meséli el azt, hogy milyen ADHD-val élnie, vagy hogyan élte meg az általános iskola végi kiközösítést, apja alkoholizmusát és halálát.

János életében így közügyek, vagy a politikai cselekvés, a klasszikus értelmezésben valóban nem tetten érhető, de nem mondhatjuk, hogy nincs jelen egyáltalán. János következtetéseket von le a család életéből, de nem távolítja el magát a politikától és nem hagyja hidegen a társadalom helyzete, hanem egy egyéni és személyes perspektívából szemléli ezt. Egyrészt a családi történelem és trauma saját magára irányítja a figyelmét, de önmaga szemlélése annak is köszönhető, hogy felismeri ennek fontosságát, akár társadalmi fontosságát is. Másrészt kimondottan szolidáris, ha nem is cselekvő, a különböző elnyomott, megbélyegzett csoportokkal szemben, és ezt fókuszáltan képviseli is saját életére nézve.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban bemutatott empirikus elemzés legfontosabb következtetése, hogy a látszólag, hagyományos értelemben politikailag passzív interjúalanyoknál is megjelennek a közéleti kérdésekre vonatkozó reflexiók, nem tekinthetők apolitikusnak. Az interjúalanyok elbeszélései alapján a klasszikus politikai aktivitási formáktól való visszahúzódás mögötti egyéni okok alapján az alábbi csoportokba soroltuk őket: (1) sajátos, a mainstreamtől eltérő értékrendű, (2) egoista, (3) önkorlátozó, (4) bürokrata. A tanulmányban egy olyan interjút elemzünk, amelyben az első magyarázat a domináns. A következtetésünk az, hogy az interjúalany számára fontosak a politikai kérdések, és a saját életvitelével kapcsolatos, személyes döntéseiket bizonyos értelemben társadalmi jelentőségűnek látja, vagyis úgy éli meg, hogy ezeken keresztül a közügyekre gyakorol befolyást.

János interjújában talán három olyan vonás jelenik a közügyek, civil társadalomba való bevonódás tekintetében, amely több eredetileg passzív interjút összeköt. János nem vesz részt klasszikus értelemben a közügyek alakításában (1), se tüntetésen, se petíció-aláírásban, az sem derül ki, hogy szokott-e szavazni. Nem jelenik meg valamiféle kollektivitás, közösség. Viszont (2) reflektál egy tágabb társadalmi kontextusra és saját megközelítésében, de be is vonódik. János családja történelmi tapasztalatából mintha azt szűrné le, hogy a társadalom számára is a legfontosabb az, hogy az egyén harmóniában legyen önmagával. És végül (3), visszatérően hangsúlyozza a benne élő szolidaritás érzetét, és cselekszik is a saját privát terén belül.

Ezek alapján lehet, hogy kollektív érdekérvényesítésben klasszikus értelemben nem cselekvő, de nem is érdektelen, apolitikus vagy passzív. Elbeszélésében dominál a saját-személyes megközelítés és a "saját-cselekvés", ami bizonyos értelemben következménye annak a valóságnak, amiben él, de nem távolodik el a társadalomból, hanem személyesként éli meg és alkalmazza a tágabb kontextusból nyert tanulságot.

János politikai cselekvése és értelemzése hasonlóan jelenik meg a többi, eredendően passzívnak sorolt interjúalanyunk elbeszéléseiben. A személyes és politikai szféra nem válik szét, a politikai a legszemélyesebb szférában is ott van, ahogy az erre reflektáló cselekvés is. Amikor a magyar politikai cselekvési mintázatról vagy civil aktivitásról, társadalmi nyilvánosságról gondolkozunk, talán nem szabad megállni konkrét cselekvési-tiltakozási-ellenállási formák keresésénél. Mind a történelmi múlt és tapasztalat, mind a jelen politikai rendszer feltételezhetően más cselekvési stratégia felé tolja az egyént, ami nem nyílt és nem kollektív, de az egyén életében teljesen racionális.

FÜGGELÉK: GÉPELÉSI JELEK

Jel	Tartalma
*	rövid szünet
(10)	szünet hossza mp-ben,
-	9 másodpercnél rövidebb szünet esetén fél másodpercenként 1 db
((nevetve)) ((szomorkodva))	a szalagról hallható metakommunikatív jelzés / a kommentált szövegrész kezdeténél kell jelölni amire pl. ((nevetve)) vonatkozik
szó	hangsúlyosan, hangosan mondott szöveg kiemelése
szó:	elhúzva ejtett szó esetén a szó után „:”
szó-	félbeszakadó szöveg
>szó<	halkan ejtett szó
(...)	a leírásból valami kimarad, mert nem érthető, kb. a szöveghosszal arányos terjedelemben
(szó)	bizonytalanul érthető szöveg jelölése
szó=szó	a szokásosnál gyorsabb összekapcsolás

JEGYZETEK

- 1 Jelen tanulmány a *Demokratikus viselkedés és joghoz való viszony családörténeti háttérben* c. OTKA kutatáshoz kapcsolódóan született, kutatás vezető: Vajda Júlia K-143092 (NKFIH)
- 2 Jogi érvek hétköznapi használata, Kutatásvezető: Fleck Zoltán K-109439 (NKFIH)
- 3 Karl Marx például, úgy gondolta, ez valójában nem igaz, hiszen a társadalom struktúráját a gazdasági viszonyok alakítják, melyben a tőkéhez való hozzáférés mentén egyenlőtlen viszonyok alakulnak ki. Később ezt a gondolatot Antonio Gramsci viszi tovább a hegemonia fogalmának bevezetésével, miszerint a kultúrán keresztül normalizálódnak egyenlőtlenségek. Lsd. MARX, Karl: "A tőke (részlet)" in. FELKAI GÁBOR – NÉMEDI Dénes – SOMLAI Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. (Budapest: Ú-M-K. 2000) 170-174. és GRAMSCI, Antonio: *Selection of Prison Notebooks*. (New York: International Publishers 1971)
- 4 A másik elválasztási alap a magánszféra, mely másik oldalról jelöli ki a civil társadalom alapjait (Habermas 1971, Arendt 1958), ugyanakkor ennek kritikája is megjelenik. (Lsd. Fraser 1992)
- 5 További kritikai megközelítések pl: Hannah Arendt, Andrew Arato, Jean Cohen, Niklas Luhman megközelítésben is megtalálhatóak.
- 6 Unger Anna a hivatkozott tanulmányában arról is ír, hogy ez a tipológia sem alkalmazható minden kétséget kizárólag, a mi tanulmányunk szempontjából azonban pusztán a rendszer hatalmi logikájának érzékeltetése miatt fontos.
- 7 Hasonló következtésre jut Szabó Andrea és Oross Dániel egy 2016-os tanulmányukban.

- Bibó István (1948): *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/350.html>
- Coffé, Hilde–Michels, Ank (2014): Education and support for representative, direct and stealth democracy. *Electoral Studies*. No. 35, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2014.03.006>
- Cohen, Jean L.–Arato, Andrew (1992): The discontents of civil society. In: Jean L. Cohen–Andrew Arato (eds.): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MIT Press, 177–344.
- Dalton, Russel J. (2013): *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Sixth Edition. Los Angeles, Sage–CQ Press.
- Dalton, Russel J. (2022): Citizen Attitudes and Political Behavior. *Comparative Political Studies*, Vol. 33, No. 6–7. <https://doi.org/10.1177/001041400003300609>
- Dabis Erzsébet (2015): *Elemző tanulmány – az új Munka Törvénykönyvének hatásvizsgálata*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem – Független szakszervezetek demokratikus ligája.
- Éber Márk Áron (2022): *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Fernezelyi Bori–Vajda, Júlia–Vályi, Réka (2006): Felmentés vagy figyelmeztetés? Két SM-es eset. Életrajzi narratívák elemzése. *JEL-KÉP: Kommunikáció közvélemény média*, 55–73.
- Fleck Zoltán–Kiss Valéria–Tóth Fruzsina–Neumann László–Kenéz Anikó–Bajnok Dávid (2017): *A jogtudat narratív elemzése*. Budapest, Eötvös.
- Foucault, Michel (2000): A kormányozhatóság. In: Romhányi–Török Gábor (ed.): *Fantasztikus könyvtár: Válogatott tanulmányok előadások és interjúk*. Budapest, Pallas Stúdió–Attraktor Kft. 106–123.
- Fraser, Nancy (1992): *Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy*. In: Craig J Calhoun (ed.): *Habermas And The Public Sphere*. Cambridge, MIT Press, 109–143.
- Gerő Márton (2013): El kéne foglalni valamit... Az Occupy Wall Street és a hallgatói mozgalom. In: Jon van Til–Kraszter Péter (eds.): *Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelliseknek és békéseknek. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág, 306–351.
- Gerő Márton (2021): Civil társadalom és emberi jogok. *Fundamentum*, No. 4, 5–22.
- Gramsci, Antonio (1971): *Selection of Prison Notebooks*. New York, International Publishers.
- Habermas, Jürgen (1971): *Társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Gondolat.
- Marx, Karl (2000): A tőke (részlet). In: Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (eds.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Budapest, Ú-M-K., 170–174.
- McAdam, Doug (1996): Conceptual origins, current problem, future directions. In: Doug McAdam–John D. McCarthy–Mayer N. Zald (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, Cambridge University Press, 23–40. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803987.003>
- Memmi, Dominique (2003): Governing through Speech: The New State Administration of Bodies. *Social Research*, Vol. 70, No. 2, 645–658. <https://doi.org/10.1353/sor.2003.0039>
- Michnik, Adam (1976): The New Evolutionism. In: Michnik, Adam: *Letters From Prison*. Berkeley, University of California Press, 135–148.

- Mikecz Dániel (2021): *Semmit rólunk nélkülünk*. Budapest, Napvilág.
- Mikecz Dániel–Szabó Andrea (2019): Politikai mozgalmak. In: Sebők Miklós–Böcskei Balázs (eds.): *Itt van Amerika. Az amerikai politika hatása Magyarországon*. Budapest, Athenaeum, 268–286.
- Neumann László (2017): Munkahelyi jogtudat és munkamagatartások. In: Fleck Zoltán–Kiss Valéria–Tóth Fruzsina–Neumann László–Kenéz Anikó–Bajnok Dávid (eds.): *A jogtudat narratív elemzése*. Budapest, Eötvös, 219–261.
- Róbert Péter–Susánszky Pál (2022): A munkaerőpiaci és a politikai részvétel összefüggései nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi Tamás–Szelényi Iván–Tóth István György (eds.): *Társadalmi Riport 2022*. Budapest, TÁRKI, 415–430. <https://doi.org/10.61501/trip.2022.21>
- Rucht, Dieter (1996): National context and movement structures. In: Doug McAdam–John D. McCarthy–Mayer N. Zald (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, Cambridge University Press, 185–204. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803987.010>
- Scott, James C. (1985): *The Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, Yale University Press.
- Scott, James C. (1990): *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven, Yale University Press.
- Scott, James C. (1996): Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika* Vol. 1996, No. 23–24, 109–139.
- Sik Domonkos (2015): Nyilvánosság a rétegzett modernitásban *Replika*, Vol. 95, No. 6, 113–130.
- Swidler, Ann (1986): Culture in Action: Symbols and Strategies *American Sociological Review*. Vol. 51, No. 2, 273–286. <https://doi.org/10.2307/2095521>
- Szabó Andrea–Oross, Dániel (2016): A politikai rendszerintegrációt befolyásoló tényezők. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 25, No. 3, 59–84.
- Szűcs Jenő (1981): Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, Vol. 1981, No. 3, 313–359.
- Takács, Erzsébet (2018): Szolidaritás a (fizetett) munka változó világában. In: Takács Erzsébet (ed): *A szolidaritás alakváltozatai. Az együttműködés lehetőségei és gátjai Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 77–129.
- Tóth Fruzsina Rozina (2017): Történelmi kontextus és jogtudat. In: Fleck Zoltán–Kiss Valéria–Tóth Fruzsina–Neumann László–Kenéz Anikó–Bajnok Dávid (eds.): *A jogtudat narratív elemzése*. Budapest, Eötvös, 139–176.
- Unger Anna (2022): A hibrid rezsim fogságában: Rendszertipológia, választások és a demokratizáció esélyei. *Fundamentum*, 26/1-2. 23–35.
- van Bezouw, Maarten J.–Závecz, Gergő–Penna, Camila–Rijken, A. J.–Klandermans, P. G.–Ulug O. M. (2019): Social Psychological Explanations of Political Inaction: Citizens’ Perspectives in Brazil, Hungary, and the Netherlands. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, Vol. 19, No. 1, 381–406. <https://doi.org/10.1111/asap.12189>
- Vajda Júlia (2006): A terápiás hatás mint melléktermék. *Thalassa*, Vol. 2006, No. 1, 123–136.
- Vajda, Júlia–Kovács, Éva (2002): Élettörténet-kutatás a szociológiában. Identitás és narratíva. In: Felkai Gábor–Molnár Attila Károly–Pál Eszter (szerk.): *Forrásvidékek. Tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*. Budapest, Új Mandátum, 352–366.